

Rozdział czwarty

Mediacje rówieśnicze jako instrument przeciwdziałania agresji i rozwiązywania konfliktów w szkole

I. Popularyzacja mediacji rówieśniczych i jej rola w rozwiązywaniu konfliktów w szkole

Skąd bierze się potrzeba stosowania mediacji rówieśniczych w szkole? Czy mediacje mogą służyć jako narzędzie komunikacji ponad podziałami w szkole? Jaka jest jej przydatność i skuteczność jako metody rozwiązywania konfliktów szkolnych bez przemocy?¹ Czy realizuje oczekiwania społeczne względem

¹ Na temat skuteczności i ograniczeń związanych z mediacjami w środowisku szkolnym – zob. R. Raszevska-Skałeczka, M. Szczepkowska, *Mediacje w środowisku szkolnym na tle rozważań prawno-psychologicznych – skuteczność i ograniczenia mediacji rówieśniczych* (w:) *Mediacje w społeczeństwie otwartym*, red. M. Tabernacka, R. Raszevska-Skałeczka, Wrocław 2012, s. 174–196; zob. też rządowy program na lata 2008–2013 „Bezpieczna i przyjazna szkoła”, załącznik do uchwały nr 172/2008 Rady Ministrów z dnia 19 sierpnia 2008 r., Warszawa 2008, s. 3, w którym czytamy: „Zachowania agresywne i przemoc w szkole osiągnęły (...) wysoki stopień uwagi społecznej, (...) znalazły odzwierciedlenie w uchwale nr 186/2006 Rady Ministrów z dnia 7 listopada 2006 r. w sprawie działań administracji rządowej przeciwko przemocy w szkołach i placówkach. W wyniku podjętych działań w dniu 6 marca 2007 r. przyjęty został uchwałą nr 28/2007 Rady Ministrów Rządowy program poprawy stanu bezpieczeństwa w szkołach i placówkach „Zero tolerancji dla przemocy w szkole” (...). Program „Zero tolerancji dla przemocy w szkole” został skonstruowany na potrzeby chwili, pod wpływem tragicznego i bardzo poruszającego wydarzenia w jednym z gimnazjów” – *ibidem*. Działania zrealizowane w ramach programu „Zero tolerancji dla przemocy w szkole” nie wyeliminowały z rzeczywistości szkolnej problemowych zachowań dzieci i młodzieży. W dalszym ciągu istnieje wiele źródeł konfliktów w środowisku szkolnym, podobnie jak istnieje wiele źródeł samej agresji. Program „Zero tolerancji dla przemocy w szkole” zastąpiono kolejnym, „Bezpieczna i przyjazna szkoła”, realizowanym w latach 2008–2013, ukierunkowanym na wzmocnienie funkcji wychowawczej szkoły. W uzasadnieniu do programu „Bezpieczna i przyjazna szkoła” czytamy: „Szkoła ma obowiązek okresowego diagnozowania problemów, podejmowania działań profilaktycznych i korekcyjnych, adekwatnych do występujących na terenie szkoły sytuacji trudnych. Działania te

reagowania na sytuacje konfliktowe w tym środowisku i w zakresie poszukiwania rozwiązań przeciwdziałających agresji i przemocy? W jaki sposób reagować na pojawiające się wciąż nowe formy agresji i przemocy rówieśniczej wynikające np. z dostępu do technologii informatycznych, takie jak cyberprzemoc².

Sytuacja społeczna w szkole jest w mikroskali odzwierciedleniem problemów, z jakimi boryka się całe społeczeństwo, a przemoc występująca wśród uczniów – formą zachowań agresywnych, które obserwujemy na co dzień w innych środowiskach³. Na przestrzeni ostatnich lat wyraźnie widać, jak ewoluują zachowania agresywne dzieci i młodzieży w szkole. Agresja fizyczna występuje obok lub razem z innymi formami napaści: agresją werbalną, złośliwym zabieraniem rzeczy należących do innych osób, niszczeniem przedmiotów, a także wykluczeniem z grupy rówieśniczej⁴, a czasem eskaluje aż do zachowań

umożliwiają realną ocenę potrzeb i stanowią szansę na zredukowanie wielu czynników ryzyka, wywołujących negatywne zachowania uczniów zarówno w środowisku szkolnym, jak i poza-szkolnym”. Program upowszechnia mediację jako sposób rozwiązywania konfliktów, którego celem nie jest wskazanie i ukaranie winnego, lecz znalezienie satysfakcjonującego wszystkie strony konfliktu rozwiązania”. Rok szkolny 2012/2013 ogłoszono „Rokiem bezpiecznej szkoły”, w którym w ramach programu rządowego „Bezpieczna i przyjazna szkoła” wdrażano projekty służące m.in.: 1) poprawie stanu bezpieczeństwa w szkołach i placówkach systemu oświaty przez poprawę relacji interpersonalnych i klimatu społecznego w szkole; 2) zwiększeniu kompetencji społecznych i emocjonalnych uczniów; 3) ograniczeniu skali występowania zjawisk patologicznych (m.in. przemocy, narkomanii, alkoholizmu); 4) przeciwdziałaniu agresji i patologii wśród dzieci i młodzieży poprzez sport. W programie wychowawczym szkół powinny znaleźć się zajęcia profilaktyczne, w tym poświęcone problematyce agresji i przemocy w szkole – zob. www.men.gov.pl; zob. też www.bezpiecznaszkola.men.gov.pl.

² Zob. A. Borkowska, J. Szymańska, M. Witkowska, *Przeciwdziałanie agresji i przemocy w szkole. Poradnik dla nauczycieli*, Warszawa 2012, <http://www.ore.edu.pl>; W. Klaus, *Wykorzystanie sprawiedliwości naprawczej w zapobieganiu przemocy rówieśniczej w szkole* (w:) *Mediacja*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2009, s. 339.

³ Zob. J. Kołodziejczyk, *Agresja i przemoc w szkole. Konstruowanie programu przeciwdziałania agresji i przemocy w szkole*, Kraków 2004, s. 5–6. Współcześnie agresja to „świadome i celowe zachowanie fizyczne lub werbalne, skierowane przeciwko komuś lub czemuś, zmierzające do wyrządzenia krzywdy lub szkody. Charakterystyczna dla zachowań agresywnych jest równowaga w sile psychicznej lub fizycznej pomiędzy osobami. Ta równowaga oznacza, że druga osoba ma zbliżone możliwości, zarówno jeżeli chodzi o zachowania agresywne, jak i zdolność do skutecznej obrony” – *ibidem*, s. 6. Przez przemoc należy rozumieć „każde zachowanie, które poniża, narusza prawa i powoduje psychiczne lub fizyczne cierpienie. Nie musi wiązać się z fizycznymi obrażeniami” – D. Piotrowicz, *Odpowiedzialność za zapewnienie bezpieczeństwa uczniów w kontekście sytuacji kryzysowych*, s. 10, www.ore.edu.pl. Zdaniem J. Kołodziejczyka „o przemocy można mówić w wypadku nierównowagi sił, wtedy gdy osoba posiadająca przewagę fizyczną lub psychiczną używa jej przeciw osobie słabszej. W przypadku przemocy stosowane są te same formy zachowań jak w przypadku agresji, a więc przemoc fizyczna i werbalna” – J. Kołodziejczyk, *Agresja i przemoc...*, s. 6.

⁴ Zob. J. Surzykiewicz, *Agresja i przemoc w szkole. Uwarunkowania socjoekologiczne*, Warszawa 2000, s. 13 i n.; zob. też W. Klaus, *Wykorzystanie sprawiedliwości naprawczej...*, s. 335; D. Piotrowicz, *Odpowiedzialność za zapewnienie bezpieczeństwa uczniów...*, s. 10 i n., www.ore.edu.pl.

przestępczych, jak gwałty czy zabójstwa. Do tego dochodzą zachowania agresywne, których sprawcy wykorzystują możliwości, jakie daje rozwój techniki, np. używanie mediów elektronicznych do prześladowania nie lubianych osób – tzw. *cyberbullying*, polegający na nękanii SMS-ami, rozpowszechnianiu plotek i oszczerstw na internetowych blogach, zamieszczaniu filmów, które mają na celu skompromitowanie kogoś⁵.

Klasyfikując formy zachowań agresywnych i przemocy w szkole, należy wymienić⁶: 1) fizyczne – bicie, kopanie, plucie, niszczenie czyjejś własności, rzucanie przedmiotami czy wymuszanie pieniędzy; 2) słowne – wyzywanie, przezywanie, wyśmiewanie, ośmieszanie, obrażanie, grożenie; 3) niewerbalne – grożenie pięścią i pokazywanie nieprzyzwoitych gestów. Zachowania te mogą występować w dwu postaciach: bezpośredniej – kiedy uczeń bije, ośmiesza innego ucznia, lub pośredniej – kiedy uczeń rozpowiada o kimś plotki bądź namawia innego, aby ten kogoś kopał, przezywał itd. „Obecnie część uczniów skutecznie prześladowuje swoich rówieśników nie na terenie szkoły, lecz w Internecie. (...) Niezależnie jednak od tego, czy akty agresji i przemocy mają miejsce w szkolnej szatni czy też w cyberprzestrzeni, dokonują ich wychowankowie szkoły i kadra pedagogiczna powinna na nie reagować”⁷. Jednym ze współczesnych narzędzi wykorzystywanych do rozwiązywania konfliktów oraz spornych sytuacji jest mediacja, służąc tworzeniu profilaktyczno-edukacyjnych programów propagujących ideę sprawiedliwości naprawczej w zapobieganiu przemocy rówieśniczej w szkole⁸.

Priorytetowym zadaniem rządowego programu „Bezpieczna i przyjazna szkoła”, przewidzianym do realizacji w latach 2008–2013, jest: „osiągnięcie rzeczywistej poprawy stanu bezpieczeństwa uczniów w polskich szkołach, ograniczenie występujących zjawisk patologicznych, w tym szczególnie agresji i przemocy rówieśniczej, poprzez poprawę klimatu psychospołecznego szkoły i wprowadzenie programu wychowawczego w oparciu o zasady solidarności, demokracji, tolerancji, sprawiedliwości, szacunku i wolności”. Szkoła, aby nie była postrzegana w środowisku szkolnym i lokalnym jako szkoła dysfunkcyjna⁹

⁵ Zob. W. Klaus, *Wykorzystanie sprawiedliwości naprawczej...*, s. 339; A. Borkowska, J. Szymańska, M. Witkowska, *Przeciwdziałanie agresji...*, s. 2.

⁶ Zob. J. Kołodziejczyk, *Agresja i przemoc w szkole...*, s. 9. Wśród przyczyn powstawania zachowań agresywnych i przemocy w szkole wymienić można m.in.: czynniki biologiczne, wpływ środowiska rodzinnego i szkolnego – *ibidem*, s. 10 i n.

⁷ A. Borkowska, J. Szymańska, M. Witkowska, *Przeciwdziałanie agresji...*, s. 2–3; zob. też *Jak reagować na cyberprzemoc*, e-poradnik, w zakładce Wychowanie i Profilaktyka, <http://www.ore.edu.pl/s/152>.

⁸ Zob. W. Klaus, *Wykorzystanie sprawiedliwości naprawczej...*, s. 334–355.

⁹ Zob. A. Borkowska, J. Szymańska, M. Witkowska, *Przeciwdziałanie agresji...*, s. 9–10. Szkoła dysfunkcyjna to taka szkoła, w której panuje chaos organizacyjny, dominuje negatywny klimat społeczny, nieprzychylnie postawy uczniów wobec szkoły i nauczycieli, brak czytelných

czy jako szkoła coraz gorzej spełniająca swe podstawowe funkcje, potrzebuje zmian i zmuszona jest do nieustannego poszukiwania skutecznych instrumentów i zarazem wychowawczych działań stosowanych w rozwiązywaniu konfliktów, problemów związanych z agresją i przemocą. Przede wszystkim powinna być miejscem zapewniającym dziecku poczucie bezpieczeństwa, powinna uczyć poprawnych relacji społecznych z drugim człowiekiem, funkcjonowania w grupie, alternatywnych zachowań, powinna wychowywać poprzez krzewienie wartości społecznych, uczestniczyć w procesie wychowawczym, wskazując różne postawy społeczne, i uczyć ważnych umiejętności życiowych¹⁰. Zadania szkoły wobec rosnących oczekiwań społecznych w warunkach ciągłych zmian skierowane są na wypełnianie przez nią nie tylko roli nauczającej, ale spełnianie także funkcji wychowującej, opiekuńczej i wspomagającej rozwój¹¹. Najważniejszym zadaniem w procesie przeciwdziałania agresji i przemocy w szkołach staje się przebudowa relacji interpersonalnych i tworzenie przyjaźnie wspierającego klimatu¹². Szkoła jest bowiem środowiskiem, w którym dzieci i młodzież spędzają wiele czasu, zdobywając nie tylko wiedzę, ale i ucząc się

oczekiwań, niesprawiedliwe ocenianie, nieprawidłowe relacje i zaburzona komunikacja wywołująca frustrację nawet u uczniów dobrze przystosowanych. Agresywne zachowania młodzieży mogą być reakcją na to, co dzieje się na terenie szkoły. Na tzw. kulturę uczenia się i klimat szkoły korelujące ze zjawiskiem agresji i przemocy w szkole składają się następujące czynniki ryzyka: „1) klimat fizyczny – niekorzystna lokalizacja szkoły; brudne, zaniedbane budynki i otoczenie; zniszczony, niesprawny sprzęt; niebezpieczne pomieszczenia; duża szkoła; przeładowane klasy; 2) klimat społeczny – negatywna, bierna rola dyrektora; chaos organizacyjny; bezosobowe relacje nauczyciel-uczeń; brak przejrzystych oczekiwań szkoły i jasnych zasad dyscypliny; brak ujednoliconego i jasnego dla wszystkich systemu oceniania osiągnięć; nadmierny rygor i restrykcje; nieuwzględnianie interesów i oczekiwań uczniów; uczniowie pozbawieni wpływu na tworzenie szkoły i jej reguł; słaba komunikacja pomiędzy nauczycielami, uczniami i rodzicami; odsuwanie rodziców od decydowania o sprawach szkoły; brak pozytywnej tradycji szkoły; brak oferty zajęć pozalekcyjnych; niskie kompetencje i morale nauczycieli; niskie kompetencje i morale uczniów” – *ibidem*, s. 9–10.

¹⁰ Zob. E. Nerwińska, *Psychospołeczne uwarunkowania bezpieczeństwa w szkole*, <http://www.ore.edu.pl>. Bezpieczeństwo w szkole jest jednym z wyzwań, przed jakim staje współczesna szkoła, a mającym związek z zagrożeniem relacji społecznych i instrumentalizacją stosunków międzyludzkich. Zdaniem E. Nerwińskiej na obraz szkoły bezpiecznej i przyjaznej należy spojrzeć psychospołecznymi uwarunkowaniami bezpieczeństwa w szkole. „W obszarze uwarunkowań psychospołecznych warto zadbać o klimat społeczny, relacje interpersonalne, wsparcie ze strony nauczycieli, postawy uczniów wobec szkoły, kompetencje i umiejętności społeczne, psychologiczne i emocjonalne (uczniów i nauczycieli), jak też kompetencje zawodowe nauczycieli. W wymiarze etycznym, moralnym (...) system wartości, na jakim opiera się szkoła, ale też indywidualne postawy wychowawców, rodziców, uczniów i nauczycieli. (...) jasne zasady i normy regulujące stosunki społeczne w szkole oraz sposób funkcjonowania uczniów” – *ibidem*.

¹¹ Zob. A. Kamiński, *Funkcje pedagogiki społecznej. Praca socjalna i kulturalna*, Warszawa 1974, s. 112; także W. Klaus, *Wykorzystanie sprawiedliwości naprawczej...*, s. 345 i n.; K. Ratkowska, *Mediacja – sposób rozwiązywania konfliktów*, www.ko.olsztyn.pl/elblag/WYCHOW_I_PROF/Mediacje1.htm.

¹² Zob. rządowy program „Bezpieczna i przyjazna szkoła”, s. 3–4.

zachowań społecznych. To placówka dydaktyczna i zarazem miejsce wchodzenia w różne interakcje społeczne. Budowanie dobrych relacji interpersonalnych jest podstawowym warunkiem skutecznego radzenia sobie z trudnymi i ryzykownymi zachowaniami¹³. A to ważne, zważywszy że placówka oświatowa jest także obszarem ścierania się odmienności międzyludzkich (wygląd, poglądy, potrzeby, oczekiwania itd.), polem powstawania trudnych sytuacji, od których żadna zbiorowość ludzi nie jest wolna. Konflikt jest zjawiskiem nieuchronnie wpisanym w życie społeczne¹⁴. Młodzi ludzie często prezentują niepożądane zachowania wobec siebie. Dzieje się tak dlatego, że rywalizacja, rankingi wyników nauczania, w tym sukcesy i niepowodzenia szkolne, wywołują wiele trudnych uczuć, takich jak: zazdrość, chęć zemsty, odwetu, niechęć do drugiego człowieka, stając się rezerwuarem klótni, obmowy, wyśmiewania, złośliwości – konfliktów z przejawami agresji słownej czy fizycznej¹⁵. Zachowania przemocowe, konfrontacyjne wynikają z nieznamości innych sposobów rozwiązywania problemów. Niepoprawnych zachowań młodego człowieka należy spodziewać się zwłaszcza w okresie jego wzmożonego rozwoju fizycznego, intelektualnego i emocjonalnego. Szkoła, wypełniając znaczną część aktywnego życia młodzieży, nabiera więc szczególnego znaczenia dla prawidłowego wzrastania ucznia. Jest obszarem intensywnego rozwoju poznawczego, emocjonalnego, jak też interpersonalnego i społecznego funkcjonowania¹⁶. Uczeń wnosi do szkoły swoje postawy i wartości ukształtowane przez proces wychowania i socjalizacji oraz własne cechy osobowościowe¹⁷. Szkoła nie działa w próżni społecznej. U podłoża problemów leży odmienne widzenie własnych potrzeb i interesów¹⁸. Ludzie żyją w określonej przestrzeni społecznej, komunikują się, pełnią różne role, mają sprzeczne interesy, rozbieżne potrzeby, dążą do czegoś, czegoś pragną, czegoś starają się uniknąć, różnią się systemem wartości¹⁹. Ważne w szkole staje się zatem nie tylko reagowanie na niepożądane zachowania, ale pokazanie, że konflikty można rozwiązywać w inny sposób

¹³ Zob. E. Nerwińska, *Psychospołeczne uwarunkowania bezpieczeństwa...*

¹⁴ Zob. H. Gasik, *Metody rozwiązywania sytuacji konfliktowych w szkole*, www.ore.edu.pl.

¹⁵ K. Ratkowska, *Mediacja – sposób...*; także M.J. Zajączkowska, *Nauczyciel jako mediator w sporach uczniowskich*, www.mjz.com.pl.

¹⁶ Rządowy program „Bezpieczna i przyjazna szkoła”, s. 4.

¹⁷ Z. Bartkowiak, *Rozwiązywanie konfliktów...*

¹⁸ Zob. E. Maksymowska, M. Werwicka, *Konflikty w szkole. Niezbędnik Dyrektora*, Warszawa 2009, s. 8–11; E. Maksymowska, M. Werwicka, *Konflikty w szkole. Niezbędnik Aktywnego Rodzica*, Warszawa 2009, s. 9; H. Gasik, *Metody rozwiązywania sytuacji konfliktowych w szkole*, www.ore.edu.pl.

¹⁹ Zob. R. Raszevska-Skałicka, *Szczególna ochrona nauczyciela jako funkcjonariusza publicznego w sytuacjach konfliktowych w szkole – kwestie wybrane (w:) Płaszczyzny konfliktów w administracji publicznej*, red. M. Tabernacka, R. Raszevska-Skałicka, Warszawa 2010, s. 175 i n.; tam również na temat źródeł i płaszczyzn konfliktów.

niż przemocą, a także pomoc w zrozumieniu przyczyn własnego zachowania i przedstawienie jego negatywnych skutków dla osoby pokrzywdzonej²⁰. Nie-kwestionowaną rolę szkoły jest więc uczestniczenie w procesie wychowawczym, tak przez promowanie zachowań pozytywnych, jak i wskazywanie, jakie normy funkcjonują w społeczności szkolnej i w całym społeczeństwie²¹. Alternatywną metodą wychowawczą w szkole propagującą ideę sprawiedliwości naprawczej w zapobieganiu zjawisku agresji rówieśniczej może okazać się mediacja. Samą zaś sprawiedliwość naprawczą należy postrzegać jako umiejętność przydatną w każdym aspekcie życia. Z kolei mediacja „to nie tylko technika rozwiązywania konfliktów, ale także sposób, by nauczyć nas rozmawiać ze sobą ponad podziałami, dochodząc do kompromisów w codziennym życiu. Sprawiedliwość naprawcza daje możliwość wypowiedzenia się ofierze, a sprawcy okazję do zadośćuczynienia”²².

Na czym polega propagowanie idei konstruktywnego rozwiązywania konfliktów w szkole? Czy receptą na uzdrowienie konfliktów w szkole jest mediacyjny styl zarządzania konfliktami?²³ Jak w środowisku szkolnym zaszczerpić filozofię opartą na sprawiedliwości naprawczej²⁴? Jakie formy sprawiedliwości naprawczej można by tu zastosować?

Mediacja jest jedną z nowatorskich metod konstruktywnego rozwiązywania konfliktów i sporów rówieśniczych, zapobiegających przemocy fizycznej i psychicznej w środowisku szkolnym²⁵. Popularyzacja programu mediacji rówieśniczej objęta została honorowym patronatem Rzecznika Praw Dziecka. Program „Mediacja rówieśnicza w szkole metodą przeciwdziałania agresji i niedostosowaniu społecznemu młodzieży” jest kontynuacją działań prowadzonych

²⁰ Zob. K. Ratkowska, *Mediacja – sposób...* .

²¹ Zob. W. Klaus, *Wykorzystanie sprawiedliwości naprawczej...*, s. 345–346.

²² *Co mogę zrobić, żeby zmniejszyć poziom agresji fizycznej i psychicznej w mojej szkole – mediacja*, gimnazjum nr 17 w Gliwicach, www.metis.pl; zob. też J. Pasella, program „Gliwickie Centrum Mediacji Szkolnych” przy gliwickim oddziale Polskiego Centrum Mediacji, www.metis.pl.

²³ Zob. R. Raszevska-Skałeczka, M. Szczepkowska, *Mediacje w środowisku szkolnym...* .

²⁴ Według J. Consedine, sprawiedliwość naprawcza to „filozofia, która karanie zastępuje pojednaniem, zemstę na sprawcach – pomocą dla ofiar, alienację i nieczułość – wspólnotą i zjednoczeniem, negatywizm i destrukcję – naprawą, przebaczeniem i łaską” – J. Consedine, *Sprawiedliwość naprawcza. Przywrócenie ładu społecznego*, Warszawa 2004, s. 12.

²⁵ Zob. K. Krysztofiak, *Na konflikty rówieśnicze – mediacja*, e-Serwis Nauczyciela 2011; List Rzecznika Praw Dziecka z dnia 14 listopada 2011 r. do uczestników pilotażowego projektu Rzecznika Praw Dziecka pt. „Mediacja rówieśnicza w szkole metodą przeciwdziałania agresji i niedostosowaniu społecznemu młodzieży”, www.brpd.gov.pl; Mediacja sądowa. Informacja na temat pilotażowego projektu Rzecznika Praw Dziecka w Warszawie: „Mediacja rówieśnicza w szkole metodą przeciwdziałania agresji i niedostosowaniu społecznemu młodzieży”, www.lukow.sr.gov.pl/mediacja-sadowa.html; projekt „Mediacja rówieśnicza w szkole metodą przeciwdziałania agresji i niedostosowaniu społecznemu młodzieży”, www.um.pulawy.pl/art-tykul/5363_3723.html.

dotychczas przez Sąd Okręgowy w Lublinie w oparciu o doświadczenia z pilotażowego programu medacyjnego Rzecznika Praw Dziecka²⁶. Program ten ma na celu uczenie dzieci i młodzieży rozwiązywania sporów i konfliktów rówieśniczych bez stosowania przemocy, przeciwdziałanie agresji, nieakceptowanym społecznie zachowaniom uczniów w szkole, nabycie przez nich umiejętności korzystania z mediacji i wykorzystania jej w kontaktach rówieśniczych poprzez dialog prowadzący do porozumienia. Szkolenia i uczestniczenie w programie mają przekonać młodzież gimnazjalną do mediacji jako alternatywnego sposobu rozwiązywania konfliktów²⁷.

W ostatnich latach w ramach poszerzania wiedzy obywateli o alternatywnych metodach rozwiązywania konfliktów realizowano także inne, specjalne projekty, takie jak „COOLtura konfliktu” czy „Szkoła bez przemocy”, które placówkom oświatowo-wychowawczym pomogły stworzyć indywidualne programy dotyczące rozwiązywania konfliktów uczniowskich²⁸. Przy założeniu, że działania umożliwiające rozwój instytucji mediacji rówieśniczej przyczynią się do kształtowania postaw w dorosłym życiu, a przez to do rozwoju dojrzałej społeczności obywatelskiej²⁹, oczekiwanym efektem projektu ma być stosowanie mediacji przez dzieci i młodzież w dorosłym życiu oraz rozwiązywanie konfliktów poprzez dialog prowadzący do porozumienia. Jako główny cel przyjęto propagowanie idei sprawiedliwości naprawczej oraz uczenie młodzieży rozwiązywania konfliktów i sporów bez udziału dorosłych. Uczniowie-mediatorzy mają rozeznanie w problemach młodzieży i łatwiej im pozyskać akceptację i zaufanie rówieśników niż dorosłym. Program przeznaczony jest dla uczniów szkół gimnazjalnych³⁰.

Sytuacje konfliktowe w szkole i reakcje na taki stan rzeczy są odbiciem konfliktów i mechanizmów reagowania na nie w życiu społecznym. Sprawiedliwość naprawcza jest modelem przeciwstawnym sprawiedliwości retributywnej, gdyż pozwala dostrzec też tego, który popełnił czyn zabroniony, co ma ogromne

²⁶ Zob. honorowy patronat Rzecznika Praw Dziecka, www.brpd.gov.pl/detail.php?recid=2655.

²⁷ Zob. List Rzecznika Praw Dziecka z dnia 14 listopada 2011 roku. Wdrożenie mediacji rówieśniczej w szkole pozwala dostrzec jej zalety, ale i niedoskonałości. Wśród zalet mediacji rówieśniczej wymienić należy: 1) „wzrost świadomości uczniów, nauczycieli, rodziców na temat metod rozwiązywania konfliktów; 2) nabycie przez uczniów umiejętności z zakresu umiejętności społecznych oraz mediacji; 3) dostrzeganie przez uczniów możliwości rozwiązywania problemów przez swoich rówieśników, skierowanie kwestii spornych do rozwiązania przez szkolnych rówieśniczych mediatorów; 4) promowanie pozytywnych postaw uczniów” – K. Babisz, *Program Rzecznika Praw Dziecka – Mediacja rówieśnicza w szkole metodą przeciwdziałania agresji i niedostosowaniu społecznemu*, www.kuratorium.lublin.pl.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Zob. Rzecznik Praw Dziecka w liście z dnia 11 października 2011 r., „Kurier Mediacyjny”, wydanie specjalne z okazji Międzynarodowego Dnia Mediacji, Warszawa 20 października 2011 r., s. 1.

³⁰ Zob. honorowy patronat Rzecznika Praw Dziecka, www.brpd.gov.pl/detail.php?recid=2655.

znaczenie dla ładu społecznego. Jak zauważa J. Consedine, ten zaś „to pożądany stan, w którym musi być miejsce dla sprawcy, który bierze odpowiedzialność za swój czyn, naprawia szkodę ofierze lub społeczności lokalnej, dochodzi do porozumienia stron, a może nawet do pojednania”³¹. Właściwe stosowanie sprawiedliwości naprawczej w szkole przyczynia się do poprawy atmosfery i klimatu oraz wspomaga proces nauki. Mediacje rówieśnicze są przykładowymi formami sprawiedliwości naprawczej – w zależności od sytuacji, wagi problemu oraz strategii przyjętej w szkole³².

W polskim prawie brakuje ustawowej definicji mediacji, trudności zaś w sformułowaniu powszechnie akceptowanej i poprawnej metodologicznie definicji związane są m.in. z wielością i różnorodnością rodzajów mediacji i technik mediacyjnych, a także oczekiwań co do celów i funkcji, które mediacja powinna spełniać³³. U nas mediacja ma zastosowanie najczęściej w sprawach rodzinnych, sprawach nieletnich, karnych, cywilnych, gospodarczych, pracowniczych, w sporach sąsiedzkich³⁴, a także w sporach rówieśniczych w szkole. Mediacja zapobiega eskalacji konfliktów, przemocy i agresji. Wprowadzenie jej do życia szkolnego powoduje, że młodzi ludzie pomagają rówieśnikom w rozwiązywaniu konfliktów. Młodzież w praktyczny sposób uczy się, jak radzić sobie z konfliktami w atmosferze szacunku, tolerancji i zrozumienia potrzeb drugiego człowieka. Wprowadzenie do szkół mediacji rówieśniczej daje szansę upowszechnienia idei mediacji w środowisku szkolnym i uaktywnienia tej społeczności w korzystaniu z takiej formy rozwiązywania konfliktów rówieśniczych³⁵. Podejmując próbę zdefiniowania mediacji rówieśniczej prowadzonej przez młodzieżowych mediatorów w konfliktach rówieśniczych, warto sięgnąć do definicji Społecznej Rady do spraw Alternatywnych Metod Rozwiązywania Konfliktów i Sporów przy Ministrze Sprawiedliwości. „Przez mediację rozumie się dobrowolny i poufny proces, w którym fachowo przygotowana, niezależna i bezstronna osoba, za zgodą stron, pomaga im poradzić sobie z konfliktem.

³¹ J. Consedine, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 29–30.

³² W. Klaus, *Wykorzystanie sprawiedliwości naprawczej...*, s. 351–352.

³³ Zob. R. Morek, *Wprowadzenie (w:) Mediacje. Teoria i praktyka*, red. E. Gmurzyńska, R. Morek, Warszawa 2009, s. 15 i n.; E. Gmurzyńska, *Rodzaje mediacji (w:) Mediacja*, red. L. Mazowiecka..., s. 301–317; B. Wajeroska-Oniszczyk, *Mediacja w polskim prawie nieletnich*, Ministerstwo Sprawiedliwości, Warszawa 2011, s. 4.

³⁴ Na ten temat zob.: *Mediacje. Teoria i...*; *Mediacja*, red. L. Mazowiecka...; *Mediacja sądowa i pozasądowa. Zarys wykładu*, red. A. Kalisz, A. Zienkiewicz, Warszawa 2009; M. Tabernacka, *Negocjacje i mediacje w sferze publicznej*, Warszawa 2009; *Mediacja dla każdego*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2010.

³⁵ J. Klimaszewska, *O korzyściach mediacji w szkole*, „Kurier Mediacyjny” z 20 października 2011 r., s. 3; zob. H. Przybyła-Basista, *Zastosowanie mediacji i negocjacji w profilaktyce przemocy i promocji współdziałania*, <http://www.metis.pl/remository/Itemid,8/func,fileinfo/id,323/>; K. Piaskowska, B. Wochal, *Mediacje i negocjacje jako sztuka konstruktywnego rozwiązywania konfliktów*, www.poradnia3.czyst.pl/node/19.

Mediacja pozwala jej uczestnikom określić kwestie sporne, zmniejszyć bariery komunikacyjne, opracować propozycje rozwiązań i, jeśli taka jest wola stron, zawrzeć wzajemnie satysfakcjonujące porozumienie”³⁶.

Mediacje w szkole powinny uwzględniać specyfikę występujących tam sytuacji konfliktowych. Jak wskazują praktycy, problemy, z jakimi spotyka się młodzież – co zostało już zasygnalizowane na początku rozdziału – mają związek z pewnymi typowymi dla tej grupy wiekowej zachowaniami, na które powinni reagować pedagodzy, ale też można by pomyśleć o nauczaniu dzieci samodzielnej reakcji na nie. Są to m.in.: przezywanie, w którym skalowany będzie wygląd, sposób ubierania się, pochodzenie czy zachowanie rówieśników; wyzwiska; obrażanie członków rodziny kolegów ze szkoły; oszczercze kłamstwa, kradzieże czy złośliwe chowanie cudzych przedmiotów; rozpowszechnianie plotek; ośmieszanie i wyśmiewanie, np. z powodu błędów popełnianych na lekcjach. Należy też zwrócić uwagę i nauczyć reagować dzieci i młodzież na różne formy molestowania seksualnego, np. na wyśmiewanie i komentowanie wyglądu dziewcząt i tego, jak się rozwijają. W tej kategorii mieszczą się także obraźliwe, obsceniczne napisy na tablicy czy ścianach. Inne problemy to upokarzanie, odrzucanie (tj. niedopuszczanie do zabawy w grupie), prześladowania, wymuszanie pieniędzy, narzucanie woli, objawy nietolerancji i wszczynanie bójek oraz pobicia. Tego typu zachowania mogą być źródłem konfliktów rozwiązywanych w drodze mediacji rówieśniczych i tam, gdzie mediacje takie są stosowane często, są ich przedmiotem³⁷. Konflikty między uczniami powstają i utrwalają się, gdyż w codziennym szkolnym życiu po prostu brakuje czasu i miejsca na swobodną rozmowę. Nierozwiązane np. podczas przerwy lekcyjnej problemy prowadzą do komplikacji i trudności porozumienia się. Jak wskazuje praktyka, mediacje rówieśnicze mogą być tu natomiast doskonałym rozwiązaniem, gdyż są prowadzone przez inne dzieci, które doskonale znają problemy swoich rówieśników. Szkolenie uczniów w celu wprowadzenia ich w problematykę mediacji szkolnej i wybór mediatorów-rówieśników jest jedną z form pomocy zmierzającą do rozwiązywania konfliktów na terenie szkoły³⁸.

³⁶ Mediacja, red. L. Mazowiecka..., s. 491.

³⁷ Zob. M. Cetera, D. Fedorowska, *MEDIATOR – nowe umiejętności i kwalifikacje dla pedagoga i psychologa*, Wrocław 2010, s. 79; *Mediacje rówieśnicze w szkole* – opis, www.nasze-antidotum.pl; *Mediacje szkolne*, www.mediacja.com.

³⁸ Por. A. Lewicka, *Mediacja szkolna szansą zredukowania konfliktów międzyludzkich – założenia wstępne*, www.ppp.lezajsk.pl/.../Agnieszka%20Lewicka%20-%20Mediacja%20szkolna%20szansa%20zredukowana.pdf; www.metis.pl; zob. *Kto może być mediatorem w szkole?*, www.mediacjarowiesnicza.pl; W. Klaus, *Wykorzystanie sprawiedliwości naprawczej...*, s. 335 i n.; zob. *Mediacje szkolne*, www.mediacja.com; M. Waloszek, *Mediacje – sposób na rozwiązywanie klasowych konfliktów*, www.urwis.pl/dzieci/205.html.

Mediacja szkolna jest więc zarazem szansą zredukowania konfliktów międzyludzkich³⁹, ale czy zapobiegnie powstrzymaniu zachowań agresywnych w szkole? Nawet niejednoznaczna odpowiedź na to pytanie nie eliminuje jednak prób wprowadzenia i propagowania mediacji w szkole i stosowania w niej form sprawiedliwości naprawczej.

Nie ulega wątpliwości, że mediacje są „ważnym, niezbędnym i społecznie pożądanym sposobem rozwiązywania konfliktów oraz sporów indywidualnych i zbiorowych. Rozwinięcie się kultury i praktyki mediacji wpływałoby korzystnie nie tylko na zdolności do rozwiązywania konfliktów i sporów, ale przyczyniałoby się także do upowszechniania w społeczeństwie postawy tolerancji, dialogu i współpracy”⁴⁰.

II. Mediacyjny styl zarządzania konfliktami w szkole – zarys problemu⁴¹

Mediacje są „tylko jedną z metod zarządzania konfliktami w szkole”⁴², kształtują postawę aktywnego poszukiwania pokojowych, konstruktywnych form rozwiązywania konfliktów⁴³.

Osoby zaangażowane w proces mediacji rówieśniczych to: opiekun mediacji, para mediatorów i strony konfliktu. Mediatorami w szkole mogą być dorośli: pedagog, psycholog, nauczyciel, albo odpowiednio przygotowani uczniowie. Mediację rówieśniczą prowadzą odpowiednio przygotowani do tego uczniowie (mediatorzy rówieśniczy) działający np. w ramach szkolnego centrum mediacji⁴⁴. W pierwszej kolejności trzeba złożyć wniosek o mediację – może to zrobić dowolna strona konfliktu albo też, nauczyciel czy dyrektor szkoły. Przekazuje się go opiekunowi mediacji lub umieszcza w specjalnej skrzynce na wnioski mediacyjne. Z inicjatywą wszczęcia mediacji może też

³⁹ Zob. A. Lewicka, *Mediacja szkolna szansą...*

⁴⁰ Postrzeganie mediacji według A. Gizy-Poleszczuk, H. Izdebskiego, J. Hausnera – wypowiedź zamieszczona na łamach „Kurieru Mediacyjnego” z 20 października 2011 r., s. 8; zob. K. Kwiatkowski, List otwarty Ministra Sprawiedliwości – Prokuratora Generalnego z okazji Międzynarodowego Dnia Mediacji (w:) *Mediacja dla każdego*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2010, s. 9.

⁴¹ Szerzej zob. R. Raszevska-Skałeczka, M. Szczepkowska, *Mediacje w środowisku szkolnym...*

⁴² J. Śliwa, *Rozwiązywanie konfliktów w szkole* (w:) *Rozwiązywanie konfliktów w szkole*, materiały pokonferencyjne, red. I. Zajączkowska, Szczecin 2006, s. 49.

⁴³ A. Kulik-Jęsień, *Mediacje w praktyce szkolnej*, www.praktyki.swsz.pl/pliki/pobierz/zalaczniki_13116005884310.pdf.

⁴⁴ Szkolne Centrum Mediacji, www.pozytywnazmiana.pl/szkolenia/szkolne-centrum-mediacji; *Mediacja rówieśnicza*, www.mediacjarowieśnicza.pl.

wystąpić opiekun mediacji. Następnie opiekun wyznacza parę mediatorów i termin mediacji⁴⁵.

Cztery podstawowe zasady mediacji: dobrowolność, poufność, bezstronność, neutralność – są niezmiennie bez względu na środowisko, w jakim jest ona przeprowadzana, i to, czy mediatorem jest dorosły, czy para rówieśników. W przypadku mediacji rówieśniczych mówi się dodatkowo o zasadzie rezygnacji z kar. Nie odnosi się ona bezpośrednio do procesu mediacji, lecz do atmosfery, jaka mu towarzyszy. Oznacza to, że w trakcie mediacji rodzice i nauczyciele zobowiązują się do niestosowania kar wobec uczniów, którzy do niej przystąpili⁴⁶.

Sam proces mediacji rówieśniczych jest uproszczony – można wyróżnić w nim trzy podstawowe etapy: przygotowanie, proces i podsumowanie. Pary mediatorów rówieśniczych postępują według określonego schematu.

1. Ustanowienie neutralności – powiedz przeciwnym stronom, że pozostaniesz neutralny. Nie staniesz po żadnej ze stron, nie powiesz, że ktoś ma rację, a ktoś nie.
2. Zestaw podstawowych zasad – uzyskaj od stron porozumienie w sprawie zasad prowadzenia dyskusji – uczciwej i prawidłowej. Powiedz, że niedopuszczalne są wyzwiska czy przerywanie.
3. Wysłuchaj historii każdej ze stron – pozwól każdej ze stron opowiedzieć swoją historię czy przedstawić swój punkt widzenia. Zadawaj pytania, gdy czegoś nie rozumiesz.
4. Poszukaj możliwych rozwiązań – wspólna burza mózgów w poszukiwaniu rozwiązania lub pytania do każdej ze stron o sugestie na ten temat.
5. Nie poddawaj się – jeśli nie możesz znaleźć rozwiązania, poproś o pomoc dorosłego. Dorosły może być osobą, której strony konfliktu zaufają⁴⁷.

Proces mediacyjny kończy się podpisaniem ugody mediacyjnej. Dla podkreślenia wagi zawartej ugody podpisy składają na niej zarówno strony konfliktu, jak i mediatorzy. W razie niedotrzymania zawartych postanowień dana sprawa może wrócić do mediacji albo zostać rozstrzygnięta przez nauczyciela czy dyrektora szkoły – tu decyzję podejmuje opiekun mediacji.

Konflikt oddany w ręce uczniów sprawia, że stają się oni odpowiedzialni za jego rozwiązanie. Młodzi ludzie przejmują odpowiedzialność za własne postępowanie, rozwijają umiejętność komunikacji oraz rozwiązywania konfliktów. I chociaż słyszy się, że społeczeństwo nieufnie podchodzi do mediacji jako alternatywnej metody rozwiązywania sporów, to wśród uczniów cieszy się ona większym uznaniem. Młodzież obdarzona kredytem zaufania bardzo chętnie

⁴⁵ M. Cetera, D. Federowska, *MEDIATOR – nowe umiejętności...*, s. 79.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 79–80.

⁴⁷ http://www.corabi.net/hpe_conres_general-communication_violence.html; zob. R. Raszevska-Skałeczka, M. Szczepkowska, *Mediacje w środowisku szkolnym...*, s. 188.

wchodzi w swoje role oraz ufnie i z entuzjazmem angażuje się w procedury wdrażania mediacji w środowisko szkolne.

Bardziej pokojowe nastawienie do rozwiązywania konfliktów i wzrost liczby sukcesów na tym polu, odciążenie i możliwość skupienia się na nauce – to tylko niektóre zalety funkcjonowania mediacji w środowisku szkolnym. Mediacja wpływa na kształtowanie odpowiednich postaw moralnych, postaw tolerancji czy systemu wartości. Zaszczepienie w szkole medacyjnego sposobu myślenia jest również początkiem tworzenia nowej mentalności. Uczniowie zarażeni ideą mediacji nabywają umiejętność radzenia sobie z konfliktami i zapobiegania im. Co ciekawe, nie dotyczy to wyłącznie mediatorów rówieśniczych, ale także pozostałych uczniów, nauczycieli, a nawet rodziców.

Mediatorzy rówieśniczy są do swojej roli starannie przygotowani. Przechodzą liczne szkolenia, na których poznają strukturę konfliktu, rodzaje komunikatów, cały proces medacyjny. Dodatkowo szkolenia te poszerza się o umiejętności społeczne, trening asertywności, umiejętność aktywnego słuchania czy budowanie komunikatów typu „ja”. Po każdej przeprowadzonej mediacji uczniowie poddawani są superwizji, co umożliwia im „wyjście z roli” i uwolnienie się od dodatkowego bagażu nagromadzonych emocji⁴⁸. Wszystkie te czynniki sprawiają, że samoocena młodych ludzi wyraźnie wzrasta⁴⁹. Wzrasta też poczucie empatii i wrażliwości na innych.

Wdrażanie programu medacyjnego w szkole może i powinno angażować wiele osób. Tym bardziej, że wraz z nim pojawiają się nowe aktywności, że daje alternatywę kreatywnego spędzania czasu. Dzięki programowi medacyjnemu uczniowie biorą sprawy w swoje ręce, przez co mają poczucie, że dorośli ufają im i wierzą w ich możliwości i potencjał. To sprawia, że zmienia się atmosfera w szkole i wokół niej.

„Zrozumienie konfliktu, nazwanie go i spojrzenie na niego jak na problem do rozwiązania, a nie, jak na walkę z drugim człowiekiem, jest doskonałą okazją do zmiany postaw nie tylko młodych ludzi, którzy w przyszłości będą mogli wykorzystać tę wiedzę w kontaktach z rówieśnikami, w swoich rodzinach, w ogóle w codziennym życiu”⁵⁰. Szkoły, realizując projekty promocji mediacji wśród nauczycieli, uczniów, rodziców oraz wdrażania mediacji rówieśniczych,

⁴⁸ M. Cetera, D. Federowska, *MEDIATOR – nowe umiejętności...*, s. 93.

⁴⁹ J.L. Aber, J.L. Brown, N. Chaudry, S.M. Jones, F. Smaples, The evaluation of the Resolving Conflict Creatively Program: An overview, „American Journal of Preventive Medicine” 1996, nr 12, s. 82–90; Atlanta Public Schools, The Resolving Conflict Creatively Program: Summary of the final evaluation report, 1996–1997, New York 1998: cyt. za: R. Raszevska-Skałeczka, M. Szczepkowska, *Mediacje w środowisku szkolnym...*, s. 190.

⁵⁰ J. Piórkowska, *Mediacje rówieśnicze*, www.metis.pl; zob. także M. Rambuszek-Niedziela, *Mediacje w szkole*, www.ko.poznan.pl; M. Kazimierczak, M. Świderska, *Model rozwiązywania konfliktów w szkole*, www.ore.edu.pl.

często pod hasłami: „Nie boimy się konfliktów! Szkoła mediacji szkolnych”⁵¹, starają się zainteresować młodych ludzi mediacją jako formą sprawiedliwości naprawczej, pokazując jej różne metody i możliwości rozwiązywania sporów i konfliktów bez przemocy. Edukacyjny i wychowawczy aspekt mediacji polega na tym, że uczy ona konstruktywnego sposobu rozwiązywania problemów społeczności szkolnej, zapobiega przemocy, rozwija zdolność prowadzenia dialogu, ułatwia kształtowanie umiejętności współzycia z innymi. Mediacja może być wykorzystana zarówno jako sposób reagowania na zaistniałe problemy, jak i jako forma rozmowy dotycząca trudnych i spornych kwestii⁵².

Istnieją różne instytucje podejmujące działania mające na celu propagowanie idei rozwiązywania sporów bez przemocy. Jedną z nich jest Polskie Centrum Mediacji⁵³, które w 2002 r. po raz pierwszy wdrożyło program profilaktyczno-edukacyjny oraz zorganizowało konkurs dla szkół gimnazjalnych. Istotnym celem programu była potrzeba kształcenia młodzieży w kierunku zmiany jej postaw wobec konfliktu oraz przekazanie wiedzy na temat mediacji. Młodych ludzi chciano również zapoznać z pojęciami sprawiedliwości naprawczej, zadośćuczynienia, przywracania ładu społecznego, który następuje poprzez naprawienie wyrządzonej szkody i może w efekcie prowadzić do pojednania.

W procesie wychowawczym dzisiejszej szkoły należy zdecydowanie opowiedzieć się za wprowadzeniem do szkół i placówek oświatowych programów edukacyjnych promujących ideę mediacji i mediacji rówieśniczych, nastawionych na profilaktykę przemocy, uczeniem dzieci i młodzieży komunikowania się bez przemocy, rozwijania społecznych relacji i współdziałania w grupie rówieśniczej.

Wszystkie programy profilaktyczno-edukacyjne realizowane w szkołach w ramach edukacji z mediacji rówieśniczych służą kształtowaniu bezcennej umiejętności rozwiązywania konfliktów bez użycia przemocy.

⁵¹ Prezentacje szkół-uczestników projektu „Nie boimy się konfliktów! Szkoła mediacji szkolnych”, www.fio.org.pl.

⁵² Zob. *Mediacje w edukacji*, www.mediacja.com.

⁵³ Zob. K. Ratkowska, *Mediacja – sposób rozwiązywania...*; M. Grudziecka, J. Książek, *Narodziny idei wprowadzenia mediacji w Polsce* (w:) *Mediacja*, red. L. Mazowiecka..., s. 320–333; zob. *Mediacje rówieśnicze*, www.ore.edu.pl; www.metis.pl; o mediacjach rówieśniczych w Internecie: Federacja Inicjatyw Oświatowych – projekt „Nie boimy się konfliktów! Szkoła mediacji szkolnych”; film dla trenerów mediacji rówieśniczych opracowany przez Polską Korporację Trenerów Mediacji dla koalicji: Krajowe Centrum Mediacji; gimnazjum w Niepołomicach – mediacje rówieśnicze w naszej szkole; PCM. Program profilaktyczno-edukacyjny: mediacje rówieśnicze; Polska Akcja Humanitarna – mediacje rówieśnicze; Regionalny Ośrodek Metodyczno-Edukacyjny Metis w Katowicach – mediacje rówieśnicze; Fundacja Magnus; zob. Polskie Centrum Mediacji, www.mediator.org.pl; zob. M. Plizga-Jonarska, *Projekty mediacji rówieśniczych w szkole – jak zacząć, prowadzić i zakończyć z sukcesem?*, Regionalny Ośrodek Metodyczno-Edukacyjny Metis, Katowice 2008, www.metis.pl.

